

บทที่ 2

พัฒนาการรูปแบบการสร้างบ้านในกรุงเทพมหานคร

การวิจัยการให้บริการวิชาชีพสถาปัตยกรรมของสถาปนิกในบริษัทรับสร้างบ้าน : กรณีศึกษาแบบบ้านมาตรฐานในครั้งนี จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความเข้าใจถึงพัฒนาการและรูปแบบการสร้างบ้านในอดีตที่ผ่านมา อันเป็นพื้นฐานสำคัญของรูปแบบการสร้างบ้านในปัจจุบัน ทั้งนี้จากขอบเขตของการวิจัยซึ่งทำการศึกษาข้อมูลการให้บริการวิชาชีพของสถาปนิกในบริษัทรับสร้างบ้านที่ให้บริการอยู่ในเขตกรุงเทพมหานครและจังหวัดปริมณฑล การศึกษาในบทที่ 2 จึงมีขอบเขตเนื้อหา ดังต่อไปนี้

- 1) พัฒนาการการสร้างบ้านในรอบสองร้อยปี
- 2) รูปแบบของการสร้างสรรคบ้านในกรุงเทพมหานคร
- 3) การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการสร้างสรรคบ้านในกรุงเทพมหานคร

2.1 พัฒนาการการสร้างบ้านในรอบสองร้อยปี

การศึกษาพัฒนาการของการสร้างบ้านในการวิจัยครั้งนี้ เริ่มศึกษาดังแต่ต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา เพื่อให้เห็นถึงลำดับการเปลี่ยนแปลงทั้งในประเด็นทำเลที่ตั้ง รูปแบบและลักษณะทั่วไป ดังรายละเอียดต่อไปนี้¹

2.1.1 ทำเลที่ตั้งของการสร้างบ้าน

สมัยต้นรัตนโกสินทร์ .ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นระยะที่ต้องระวังภัยจากพม่า จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวังเจ้านาย และบ้านเรือนเสนาบดี รักษาการอยู่รายรอบพระบรมราชวัง ราษฎรทั่วไปตั้งบ้านเรือนกระจายอยู่รอบๆพระนคร บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก (ฝั่งพระนคร) และฝั่งตะวันตก(ฝั่งธนบุรี) รวมทั้งริมคลองย่อยที่แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยา

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บ้านเมืองเริ่มปลอดจากสงคราม ราษฎรมักตั้งบ้านเรือนรวมกันเป็นกลุ่มใกล้บริเวณรอบกำแพงพระบรมมหาราชวัง บริเวณเขตคลองคูเมืองชั้นใน และคลองรอบกรุง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองผดุงกรุงเกษม เป็นคลองรอบเมืองชั้นนอก ที่ตั้งบ้านเรือนราษฎรจึงขยายตัวออกมาจนถึงแนวคลองผดุงกรุงเกษม แต่ก็ยังไม่หนาแน่นนัก

¹ ผุสดี ทิพทัส, เอกสารประกอบการบรรยายเรื่อง ลักษณะที่อยู่อาศัยในประเทศไทย อ้างถึงใน บ้านไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 52.

ช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บริเวณที่ตั้งบ้านเรือนขยายออกจากเขตคลองผดุงกรุงเกษมทั้ง 3 ด้าน ทิศเหนือถึงบริเวณสวนดุสิต-สามเสน ทิศตะวันออกถึงบริเวณเพลินจิต ทิศใต้ถึงบริเวณถนนสีลม-สาทร ส่วนฝั่งธนบุรีนั้นการขยายตัวไม่มากนัก

ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ใน พ.ศ.2482 - 2488 บ้านเมืองได้รับผลกระทบจากสงคราม ประชาชนบางส่วนอพยพออกจากกรุงเทพฯ เพื่อหลีกเลี่ยงอันตราย เมื่อสงครามสงบ ประชาชนทยอยกลับเข้ากรุงเทพฯ ความต้องการบ้านเพิ่มมากขึ้นในขณะที่สภาพเศรษฐกิจยังไม่ฟื้นตัวสู่สภาพปกติ บ้านที่สร้างในช่วงนี้จึงเป็นบ้านที่สร้างอย่างประหยัด ทั้งเวลา และค่าก่อสร้าง เริ่มมีอาคารสงเคราะห์ชนิดบ้านแถวของรัฐบาล เพื่อช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนบ้านของผู้มีรายได้น้อยปานกลางและรายได้ต่ำ

กรุงเทพมหานคร ในปี พ.ศ.2501 สภาพเศรษฐกิจของประเทศเริ่มดีขึ้นเป็นลำดับ รัฐบาลเริ่มมีแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างชัดเจน ความต้องการบ้านมากขึ้น ทำให้เกิดหมู่บ้านจัดสรรขนาดต่างๆ ในระดับราคาต่างๆกัน บริเวณพื้นที่ว่างทางทิศเหนือและทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น บางเขน บางซื่อ ประชาชื่น หัวหมาก สุขุมวิท รามอินทรา เป็นต้น ทางทิศตะวันออกเมืองขยายตัวออกไปทางพระโขนงและลาดกระบัง ส่วนทิศใต้เน้นขยายตัวไปทางทุ่งมหาเมฆ ยานนาวา ซองนนทรี เป็นต้น

ส่วนฝั่งธนบุรีนั้น การขยายตัวค่อนข้างช้าเพราะพื้นที่เป็นสวนผลไม้เป็นส่วนใหญ่ แต่หลังจากมีการก่อสร้างสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์เชื่อมระหว่างฝั่งพระนครกับฝั่งธนบุรีแล้ว ความเจริญได้แผ่ขยายเข้าไปอย่างรวดเร็ว เกิดย่านพักอาศัยเพิ่มมากขึ้น บริเวณตลิ่งชัน หนองแขมและบางขุนเทียน สำหรับผู้มีรายได้น้อย จะอาศัยอยู่ในอาคารสงเคราะห์ของรัฐบาล โดยมีการเคหะแห่งชาติเป็นผู้ดำเนินการ

ในช่วงเวลาที่ประสบปัญหาน้ำมันเชื้อเพลิงมีราคาสูง ที่ดินมีราคาแพง ทำให้เริ่มมีอาคารที่พักอาศัยชนิดที่ประกอบด้วยห้องพักจำนวนมากอยู่ในอาคารเดียวกัน มักตั้งอยู่ใกล้แหล่งชุมชนและในตัวเมือง เพื่อประหยัดการเดินทาง เมื่อเนื้อที่ใช้สอยซ้อนกันสูงหลายชั้น โดยใช้ที่ดินน้อยกว่าบ้านเดี่ยวแบบเดิม จึงเกิดรูปแบบของบ้านแถว²ในเมือง หรือที่เรียกกันว่า ทาวน์เฮาส์³ ห้องเช่า ได้แก่ แฟลตหรืออพาร์ทเมนต์ และอาคารอยู่อาศัยรวม⁴ หรือ คอนโดมิเนียม

² "บ้านแถว" หมายความว่า ห้องแถวหรือตึกแถวที่ใช้เป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งมีที่ว่างด้านหน้าและด้านหลังระหว่างรั้วหรือแนวเขตที่ดินกับตัวอาคารแต่ละคูหา และมีความสูงไม่เกินสามชั้น

³ "ทาวน์เฮาส์" หมายถึง อาคารที่ใช้เป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งมีที่ว่างด้านหน้าและด้านหลังระหว่างรั้ว หรือแนวเขตที่ดินกับตัวอาคารแต่ละคูหา มีการก่อสร้างติดต่อกันตั้งแต่ 2 คูหาขึ้นไป

⁴ "อาคารอยู่อาศัยรวม" หมายความว่า อาคารหรือสวนใดส่วนหนึ่งของอาคารที่ใช้เป็นที่อยู่อาศัยสำหรับหลายครอบครัว โดยแบ่งออกเป็นหน่วยแยกจากกันสำหรับแต่ละครอบครัว

2.1.2 รูปแบบและลักษณะทั่วไป

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ก่อนการเลิกทาสนั้น มีการแบ่งชนชั้นทางสังคมออกเป็น เจ้าขุนนาง ไพร่ และทาส อย่างไรก็ตามในส่วนของบ้านเรือนราษฎรทั่วไป บ้านขุนนาง เสนาบดี และพ่อค้าคหบดี มักมีรูปแบบที่ไม่ต่างกันนัก บ้านในช่วงดังกล่าวนี้จึงไม่ใช่สิ่งแสดงฐานะของบุคคล รูปร่างลักษณะของบ้านผู้มีฐานะดีหรือบุคคลธรรมดา ล้วนเป็นแบบเรือนไทย เช่นเดียวกัน ความแตกต่างอยู่ที่การใช้วัสดุก่อสร้าง ขนาดของตัวเรือน และจำนวนเรือน

คนยากจนนั้นมักอยู่เรือนผูก คือ เรือนที่ใช้ไม้ไผ่เป็นโครงสร้างหลัก มีห้วยหรือคอกผูกมัดไม้โครงสร้างเข้าด้วยกัน ฝาเรือนและหลังคาเป็นวัสดุพวกใบจาก หรือแฝก อันเป็นวัสดุตามธรรมชาติ ผู้มีฐานะพอประมาณอาจอยู่เรือนสับ ซึ่งเป็นไม้จริงเป็นโครงสร้างหลัก การยึดตัวโครงไม้ใช้การสับบากเข้าเดือยยึดติดกัน ส่วนฝาเรือนมักเป็นไม้ไผ่หรือวัสดุตามธรรมชาติ หลังคามุงจาก ส่วนผู้มีฐานะดีมักอยู่เรือนไม้ ฝากระดานไม้ หลังคามุงกระเบื้อง

จำนวนตัวเรือนแตกต่างกันไปตามฐานะทางเศรษฐกิจ เช่น เรือนเดี่ยวหรือเรือนแฝดมีนอกชานสำหรับครอบครัวเล็ก เรือนหมู่สำหรับครอบครัวที่มีสมาชิกในครัวเรือนมาก ส่วนผู้มีอาชีพค้าขายต้องเคลื่อนย้ายไปตามแม่น้ำลำคลอง มักอาศัยอยู่ในเรือน *ประทุน* หรือเรือนแพ ที่มีรูปแบบและวัสดุเหมือนเรือนไทยชนบท แต่อยู่บนแพลูกบวบไม้ไผ่หรือแพเปาะ

บ้านในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ยังสนองประโยชน์ใช้สอยได้หลายประการ เพราะประเภทของอาคารมีน้อยชนิด สถานที่ราชการยังมีไม่เพียงพอ พวกขุนนาง เสนาบดี จึงต้องใช้บ้านเรือนของตนเป็นที่ทำงานไปด้วย นอกจากนี้ยังใช้ในกิจกรรมอื่นๆ เช่น สถานที่ประกอบการค้า โรงเรียน โรงพิมพ์ ที่ว่าความ เป็นต้น

เมื่อเริ่มมีการติดต่อกับฝรั่งชาวตะวันตก ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการปลูกสร้างเรือนตามแบบตะวันตก คนกลุ่มชั้นผู้นำในสังคมไทยเริ่มรับวัฒนธรรมแบบสากล มีการจัดเนื้อที่ใช้สอยภายในบ้าน แยกเป็นสัดส่วน มีบันไดขึ้นจากภายในตัวบ้าน และมีการใช้เนื้อที่ชั้นล่างกันเป็นห้องด้วย ส่วนราษฎรทั่วไปยังคงใช้รูปแบบเดิมตามลักษณะการกินอยู่ในชีวิตประจำวัน รูปแบบของบ้านเรือนจึงยังคงแบบอย่างบ้านเรือนไทยดั้งเดิมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ แต่เปลี่ยนรูปแบบไปบ้างตามวัสดุก่อสร้างที่นำมาใช้ใหม่

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สถานภาพทางสังคมระหว่างผู้มีฐานะดีกับผู้มีรายได้ต่ำแตกต่างกันอย่างชัดเจน ผู้มีฐานะดีจะใช้บ้านเป็นเครื่องแสดงยศศักดิ์ และความมีหน้าตาในสังคม รูปแบบและการตกแต่งที่หรูหราใหญ่โตตามแบบตะวันตก ในช่วงนี้บ้านสนองประโยชน์ใช้สอยสำหรับการอยู่อาศัยเป็นหลัก ไม่ได้ใช้ประโยชน์ในกิจกรรมอื่นเหมือนในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ เพราะเริ่มมีการก่อสร้างอาคารที่ทำการของทางราชการแล้ว ผู้มีรายได้ต่ำยังคงมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย มีเนื้อที่ใช้สอยที่จำกัด และดำรงชีวิตประจำวันแบบดั้งเดิม

ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงเวลาที่ได้รับผลกระทบจากเศรษฐกิจตกต่ำและสภาพบ้านเมืองหลังสงคราม ขนาดของบ้านจึงมีพื้นที่ใช้สอยน้อยลง เหลือเพียงตามความจำเป็นเท่านั้น รวมทั้งรูปแบบที่เรียบง่าย ตรงไปตรงมา เมื่อเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ใน พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ฐานะทางเศรษฐกิจเริ่มดีขึ้น ผู้มีฐานะดีเริ่มมีความนิยมในการลงทุนก่อสร้างบ้านให้เป็นเครื่องเสริมฐานะ ความมีหน้ามีตาในสังคม บ้านของผู้มีฐานะดีจึงกลับมามีขนาดใหญ่โต หรูหราฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็นในการใช้สอยธรรมดา บ้านเป็นที่พบปะสังสรรค์ในหมู่มิตรสหาย มีรูปแบบแตกต่างกันไปตามความต้องการของเจ้าของและการสร้างสรรค์ของสถาปนิกผู้ออกแบบ

ส่วนผู้มีรายได้น้อยปานกลางอยู่บ้านขนาดกะทัดรัด เนื้อที่ใช้สอยตามมาตรฐานธรรมดาทั่วไป สำหรับผู้มีรายได้ต่ำยังคงอยู่เพิงพักอาศัยขนาดเล็ก หรือเช่าบ้านอยู่รวมกันหลายครอบครัวอย่างแออัด ในเขตที่ดินราชการและเอกชน กลายเป็นแหล่งเสื่อมโทรมหรือชุมชนแออัด

นอกเหนือจากสภาพเศรษฐกิจ สังคม และแบบแผนการดำรงชีวิต ที่มีผลต่อการสร้างบ้านเรือนและการจัดเนื้อที่ใช้สอยของบ้านในแต่ละยุคสมัยแล้ว ลักษณะภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ สิ่งแวดล้อม ตลอดจนวัสดุก่อสร้าง ความรู้ทางการก่อสร้างของช่างผู้ออกแบบและช่างก่อสร้าง ล้วนส่งผลต่อรูปร่างลักษณะของบ้านในช่วงเวลาต่าง ๆ กัน บ้านในกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาที่ผ่านมา พอจะจำแนกได้ 4 รูปแบบ⁵ แตกต่างกันอย่างชัดเจน คือ เรือนไทย บ้านแบบจีน บ้านแบบตะวันตกและบ้านสมัยใหม่ที่สถาปนิกไทยออกแบบ ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองของไทยจนถึงปัจจุบัน

2.1.2.1 เรือนไทย

เรือนไทยในสมัยรัตนโกสินทร์มักใช้วัสดุธรรมชาติที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น ไม้ไผ่ เป็นโครงสร้างหลักของเรือนเครื่องผูก และใช้ไม้จริงเป็นโครงสร้างหลักของเรือนเครื่องสับ วัสดุอื่นๆ เช่น ไม้สัก เป็นต้น ฝาเรือนชนิดต่างๆ อาจทำเป็นแผงสำเร็จรูปยกมาตั้งหรือประกอบกับที่ หลังคามักใช้วัสดุธรรมชาติ เช่น แฝก จาก ฯลฯ มากๆ เย็บเข้าตักใช้เป็นเครื่องมุง หลังคาจึงมีมุมสูงชันเพื่อให้ฝ้าฝนไหลสะดวก ต่อมามีการใช้วัสดุที่ผลิตขึ้น เช่น กระเบื้องดินเผา กระเบื้องไม้ ซึ่งเป็นแผ่นขนาดเล็ก รอยต่อระหว่างแผ่นมีมาก มุมหลังจึงยังสูงชัน ส่วนประตู หน้าต่าง มักเป็นวัสดุเช่นเดียวกับฝา บันไดนั้นมักใช้บันไดไม้ไผ่และไม้จริง มักไม่มีลูกกรงบันได เป็นบันไดโปร่งอยู่ภายนอกพาดขึ้นยังชานเรือน

⁵ ผุสดี ทิพทัส, เอกสารประกอบการบรรยายเรื่อง ลักษณะที่อยู่อาศัยในประเทศไทย อ้างถึงใน บ้านไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 61.

ในระยะต้นรัตนโกสินทร์ งานก่อสร้างที่เป็นงานไม้มักตกอยู่ในมือช่างไทย ซึ่งมีความชำนาญงานไม้ การปลูกสร้างบ้านเรือนในช่วงที่เพิ่งตั้งบ้านเมือง ทำให้ไม่มีโอกาสและแรงกระตุ้นให้คิดหารูปแบบใหม่ ช่างจึงสืบทอดแนวคิดตามแบบอย่างที่ตนคุ้นเคยจากกรุงศรีอยุธยา เป็นเรือนไม้ได้ดูสูง หลังคาจั่ว รูปร่างสี่เหลี่ยมผืนผ้า เป็นเรือนเดี่ยว เรือนแฝด หรือเรือนหมู่ ตามฐานะของเจ้าของบ้าน อาจมีการดัดแปลงในรายละเอียดและวัสดุก่อสร้างให้เหมาะสมกับที่ตั้ง และสภาพเศรษฐกิจในเวลานั้น

การก่อสร้างใช้ส่วนประกอบของบ้านที่ทำสำเร็จแล้วเป็นส่วนๆ มาประกอบเข้าด้วยกันในที่ก่อสร้าง โครงสร้างแบบเสาเข็มสอดเข้าภายใน การยึดฝากับโครงเรือนใช้สลักหรือเดือย รูปแบบของบ้านจึงมีความโปร่งเบาตามลักษณะของโครงสร้าง โดยอาศัยความรู้ความชำนาญทางงานไม้ ร่วมกับการใช้วัสดุก่อสร้างตามธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่

2.1.2.2 บ้านแบบจีน

ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการติดต่อค้าขายกับจีนมากขึ้น มีคนจีนเข้ามาทำการค้าและตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณลำเพ็ญและใกล้เคียง คนจีนนิยมตั้งบ้านเรือนบนที่ดอน เป็นกลุ่มอาคารชั้นเดียวหรือสองชั้นติดดิน ประกอบด้วยอาคารสามหลังตั้งฉากกัน ล้อมรอบที่ว่างลานโล่งตรงกลาง ด้านหนึ่งติดกับขุมประตูทางเข้า

ตัวบ้านแบบจีนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาว แบ่งเนื้อที่ภายในเป็นห้องเรียงกันไป ตัวอาคารก่ออิฐถือปูน ผนังบ้านด้านนอกเป็นกำแพงบ้านไปด้วยในตัว จึงมักไม่มีหน้าต่างที่ผนังชั้นล่าง บ้านแบบจีนมีหน้าต่างหรือช่องระบายอากาศน้อย ด้วยเอาแบบอย่างเดิมมาจากประเทศจีน ซึ่งมีอากาศหนาวเย็นทำให้บ้านไม้ได้รับลม สำหรับอาคารที่หันด้านแคบ มีลมประจำแต่การเว้นที่ว่างตรงกลางเป็นลานโล่ง ทำให้มีระยะห่างระหว่างอาคารที่ไม่บังลมกันเอง

การจัดเนื้อที่ใช้สอยตามแบบแผนประเพณีจีน มีเรือนประธานเป็นเรือนใหญ่ขวางอยู่ตรงกลาง มักหันหน้าสู่ม่าน้ำหรือถนนด้านหน้า ห้องตรงกลางตั้งแท่นบูชาบรรพบุรุษ ถัดไปเป็นห้องนอนของผู้เป็นใหญ่ในบ้าน ส่วนบุตร ภรรยา หรือญาติจะอยู่เรือนขวางสองข้างของเรือนใหญ่ ส่วนเรือนครัวแยกต่างหากสำหรับเลี้ยงดูผู้คนจำนวนมากและใช้เป็นที่เก็บของ หรือเป็นที่อยู่อาศัยและบริวาร

บ้านแบบจีนในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ก่อสร้างโดยช่างชาวจีน ซึ่งมีความรู้ทางงานก่อสร้างอิฐถือปูนอันเป็นวัสดุก่อสร้างหลัก ก่อผนังหนาฉาบปูน โครงหลังคาเป็นไม้ซุงกลม หรือไม้หน้าตาดสี่เหลี่ยม บางบ้านสลักลวดลายลงบนไม้ วัสดุมุ่งหลังคาเป็นกระเบื้องดินเผาแบบกาบกล้วย ตามวิธีการของช่างจีน ลักษณะของบ้านดูทึบ หนักแน่น มั่นคง ทนทานต่อดินฟ้าอากาศ

2.1.2.3 บ้านแบบตะวันตก

ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มีชาวยุโรปชาติต่างๆ เข้ามารับราชการในประเทศไทยจำนวนมาก ในจำนวนนี้มีทั้งสถาปนิก วิศวกรโยธา วิศวกรไฟฟ้า ช่างสำรวจ ช่างศิลป์ ช่างตกแต่ง และช่างก่อสร้าง ช่างเหล่านี้ได้นำความรู้ทางการก่อสร้างละอิตพิลทางสถาปัตยกรรมตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ อีกทั้งออกแบบก่อสร้างอาคารบ้านเรือนของผู้มีฐานะดีในกรุงเทพฯ ทำให้บ้านที่ช่างฝรั่งออกแบบในช่วงเวลานั้น มีการจัดผังบริเวณ เนื้อที่ใช้สอย และลักษณะอาคารเป็นแบบตะวันตกอย่างชัดเจน

การจัดเนื้อที่ใช้สอยภายในตัวบ้าน จัดเป็นกลุ่มตามแบบตะวันตกและตามความเคยชินของผู้ออกแบบ มีการกันแบ่งเนื้อที่เป็นห้องๆ แยกจากกัน สำหรับใช้ในกิจกรรมต่างๆ มีห้องใต้ดินใช้เก็บของ ห้องใต้หลังคา และห้องบนหอคอยตามวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งแตกต่างไปจากเนื้อที่ใช้สอยที่คนไทยใช้อยู่ในชีวิตประจำวัน ส่วนห้องน้ำห้องส้วมยังแยกจากเรือนใหญ่เป็นอีกหลังหนึ่งต่างหาก จนกระทั่งในรัชกาลที่ 6 จึงเริ่มรวมห้องส้วมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของตัวบ้าน

บ้านแบบตะวันตก จะมีรูปทรงที่ค่อนข้างทึบ มีผนังก่ออิฐฉาบปูนล้อมรอบ ทั้งชั้นล่างและชั้นบน นิยมมีห้องหลายเหลี่ยม มีหลังคาทรงสูง บางหลังเจาะช่องหน้าต่างเล็กบนผนังหลังคา มีการทำช่องโค้งครึ่งวงกลม หรือโค้งปลายแหลมบนผนังอาคาร ลูกกรงเป็นลูกมะหวดปูนปั้น มีมุขหรือจั่วอยู่ด้านหน้า มีซุ้มรูปสามเหลี่ยมหรือรูปโค้งอยู่เหนือช่องประตู บนผนังบางส่วนมีการใช้เสาดิ่ง หรือเสาหลอกประกอบกับผนังอาคารเพื่อเป็นการตกแต่ง โดยไม่ได้รับน้ำหนักอาคาร หัวเสาดิ่งมักเป็นหัวเสาแบบกรีก และโรมัน บางบ้านจะมีภาพเขียนสีแบบปูนเปียกบนผนังหรือฝ้าเพดานในบ้าน

2.1.2.4 บ้านสมัยใหม่

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา มีสถาปนิกไทยที่จบการศึกษาทางด้านสถาปัตยกรรมจากต่างประเทศ เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศสและสหรัฐอเมริกา สถาปนิกเหล่านี้เมื่อกลับมาก็มักจะเข้ารับราชการในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้าง และได้ทำงานออกแบบบ้านพักอาศัยส่วนบุคคล โดยนำหลักการออกแบบสถาปัตยกรรมตามแนวทางสากลมาประยุกต์ให้เข้ากับสภาพดินฟ้าอากาศของไทย แทนการลอกเลียนแบบจากต่างประเทศ ทำให้เนื้อที่ใช้สอยและรูปร่างลักษณะของบ้านแบบนี้มีความเรียบง่าย ตรงไปตรงมาตามแนวทางสถาปัตยกรรมแผนใหม่ (Modern Architecture) จากยุโรปและสหรัฐอเมริกา

บ้านแบบใหม่ที่สถาปนิกไทยออกแบบแทนช่างต่างประเทศตามแบบตะวันตก นั้น คำนึงถึงการออกแบบเนื้อที่ใช้สอยและรูปร่างภายนอก ให้เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศและดินฟ้าอากาศของไทยมากยิ่งขึ้น การวางอาคารให้ด้านยาวหรือด้านที่มีห้องสำคัญรับลมประจำ หันด้านแคบรับด้านตะวันออก – ตะวันตก เพื่อให้ผนังถูกแดดน้อย การจัดเนื้อที่ใช้สอยด้านในไม่กั้นห้องตายตัว หรือแยกจากกันเป็นห้องๆ แต่จะออกแบบให้มีเนื้อที่ติดต่อกัน มักยกพื้นสูงจากระดับดินพอสมควร มีเฉลียงติดเนื้อที่ห้องชั้นล่างบางส่วนซึ่งอาจมีหลังคาคลุม หรือมีหลังคาไม้ระแนงปลูกไม้เลื้อยให้ร่มเงาสามารถออกมาใช้พื้นที่ภายนอกได้ เชื่อมต่อกับเนื้อที่ในตัวบ้าน

หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา บ้านมีทั้งที่ใช้โครงสร้างไม้ และโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก วัสดุผนังมีทั้งชนิดผ้าไม้ ผนังก่ออิฐฉาบปูน ผนังขัดแตะ ถือปูนในโครงสร้างไม้ และเนื่องจากไม้ขาดแคลน มีราคาสูง สถาปนิกจึงเริ่มหันไปใช้วัสดุสำเร็จรูป ที่ผลิตเป็นแผ่นจากโรงงาน รวมทั้งวัสดุที่ผลิตขึ้นสำหรับใช้เป็น ส่วนประกอบต่างๆของอาคาร จึงทำให้สถาปนิกสามารถออกแบบรูปทรงบ้านได้อย่างกว้างขวาง มีหลายแนวทางขึ้น โดยไม่มีข้อจำกัดในเรื่องวัสดุก่อสร้างเหมือนในยุคต้นๆ

ในช่วงประมาณ 10 – 15 ปีมานี้ เทคโนโลยีทางการก่อสร้าง วัสดุก่อสร้าง และผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ทำให้สถาปนิกสามารถออกแบบอาคารที่พักอาศัยได้หลากหลายรูปแบบขึ้น รูปแบบอาคารที่พักอาศัยของผู้มีฐานะดีเริ่มมีการเปลี่ยนแนวทาง คือ เริ่มมีรูปแบบที่ซับซ้อน มักมีการเลือกรูปแบบต่างๆในอดีตมาผสมปนเปในอาคารเดียวกัน ตามความต้องการของเจ้าของบ้าน และตามอิทธิพลของสถาปนิกผู้ออกแบบ ประกอบกับบ้านในช่วงนี้ สามารถใช้รูปแบบเช่นเดียวกับบ้านในแถบประเทศตะวันตก โดยมีการติดตั้งเครื่องปรับอากาศภายในบ้านแทนการใช้ประโยชน์จากลม และความร่มรื่นจากต้นไม้ตามธรรมชาติ ที่บรรพบุรุษเคยใช้อย่างได้ผลดีมาแล้วในอดีต

2.2 รูปแบบของการสร้างสรรค์บ้านในกรุงเทพมหานคร

ในช่วงประมาณ 30 ปีหลังนี้ กรุงเทพมหานครมีประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจากการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาทำงาน บ้านพักอาศัยเกิดขึ้นหลายรูปแบบ หลายลักษณะตามฐานะทางเศรษฐกิจ รัฐเองก็เข้ามามีบทบาทในการสร้างบ้านให้ผู้มีรายได้น้อย ภาคเอกชนก็มีโครงการลงทุนในธุรกิจเกี่ยวกับที่ดิน และบ้านพักอาศัยในรูปแบบของบ้านจัดสรรและอาคารสูง ช่วงตอนการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของบ้านอาจจะแยกเป็น 3 ช่วงใหญ่⁶ คือ

⁶ ผุสดี ทิพทัส, เอกสารประกอบการบรรยายเรื่อง ลักษณะที่อยู่อาศัยในประเทศไทย อ้างถึงใน บ้านไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 79.

- **ยุคบ้านจัดสรรเฟื่องฟู** ประมาณ พ.ศ. 2512 – 2515 ซึ่งเป็นช่วงที่มีการก่อสร้างบ้านสำหรับชนชั้นกลางอย่างมากมายในเขตกรุงเทพมหานคร ก่อนที่จะประสบมรสุมด้านเศรษฐกิจตั้งแต่ พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา และเริ่มกลับมาเฟื่องฟูอีกครั้งในช่วงประมาณ พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา
- **ยุคที่รัฐบาลสนับสนุนการก่อสร้างบ้านผ่านการเคหะแห่งชาติ** ประมาณ พ.ศ. 2513 เป็นต้นมา รัฐบาลได้เริ่มก่อสร้างบ้านของผู้มีรายได้น้อยขึ้น ในรูปของที่อยู่อาศัยชนิดแฟลต(Flat) ซึ่งประกอบด้วยที่อยู่อาศัยหลายหน่วยอยู่ร่วมกันในอาคารเดียวกัน
- **ยุคบ้านในชุมชนเมือง** ตั้งแต่ พ.ศ. 2522 เป็นต้นมา ได้มีรูปแบบของบ้านแบบใหม่เกิดขึ้น เช่น บ้านแถวในเมือง หรือทาวน์เฮาส์ อาคารอยู่อาศัยรวม หรือคอนโดมิเนียม ซึ่งเป็นบ้านรูปแบบใหม่ๆในเมือง เป็นการลดปัญหาเรื่องการจราจรระหว่างบ้านกับที่ทำงาน และเป็นการประหยัดที่ดินในตัวเมือง ซึ่งมีราคาแพง ให้ได้ผลคุ้มค่าขึ้น เป็นการก้าวสู่เทคนิควิทยาการด้านการก่อสร้างที่เปลี่ยนไปเป็นอาคารสูงและการใช้ระบบก่อสร้างชิ้นส่วนสำเร็จรูปมาประกอบกัน

ในช่วงประมาณ 25 ปีมานี้ สามารถจำแนกลักษณะของบ้านตามลักษณะของเศรษฐกิจ และแบบแผนการดำรงชีวิตของผู้อยู่อาศัย ได้เป็น 3 ระดับดังนี้

2.2.1 บ้านของผู้มีรายได้น้อย

ช่วงหลังจากที่ได้มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เริ่มในปี พ.ศ. 2503 กรุงเทพฯกลายเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม เกิดการจ้างงานจำนวนมาก ประชาชนในต่างจังหวัดหลั่งไหลเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯ ซึ่งส่วนมากเป็น คนจนที่เข้ามาหางานทำ แยกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ยึดอาชีพขายแรงงานด้านการบริการ เช่น คนงานก่อสร้าง คนขับแท็กซี่ อีกกลุ่มหนึ่ง คือกลุ่มที่มาขายแรงงานด้านการผลิตตามโรงงานที่เกิดขึ้นมากมายแถบชานเมือง

- 1) **สลัมบุกรุก** เดิมทีนั้นรัฐมิได้ให้ความสนใจกับบ้านของผู้มีรายได้น้อยเท่าที่ควร บ้านของคนยากจนจึงเกิดขึ้นกระจัดกระจายออกไปบริเวณต่างๆของกรุงเทพฯ สลัมบุกรุกเหล่านี้ ส่วนมากจะบุกรุกเข้าไปปลูกสร้างเพิงพักอาศัยในที่ว่างของเอกชนและทางราชการ ซึ่งรัฐเห็นว่ากลุ่มนี้เป็นผู้บุกรุก และพยายามที่จะขับไล่อุตลอดเวลา ดังจะเห็นได้จากสลัมตามริมคู คลอง ต่างๆ
- 2) **สลัมยกระดับมาตรฐาน** ประมาณ พ.ศ. 2520 ธนาคารโลกได้ให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับด้านนโยบายการปรับปรุงแหล่งเสื่อมโทรมให้มีมาตรฐานดีขึ้น ทดแทนการรื้อถอนและไล่ผู้อยู่อาศัยออกไปจากที่เดิม ได้มีการยกระดับปรับปรุงแหล่งเสื่อมโทรมหลายแห่งให้มีสาธารณูปโภคและสาธารณูปการต่างๆ การเคหะแห่งชาติได้กู้เงินธนาคารโลก มาทำการปรับปรุงแหล่งเสื่อมโทรมหลายแห่ง ในด้านเอกชนมีสลัมจำนวนไม่น้อยที่ได้รับการปรับปรุงให้ดีขึ้น โดยใช้งบประมาณมาจากธนาคารระหว่างประเทศหรือมูลนิธิ

- 3) **บ้านสร้างบางส่วน** จากการกระตุ้นของธนาคารโลก ทำให้การเคหะแห่งชาติหันมาใช้นโยบายจัดสร้างบ้านสำหรับผู้มีรายได้น้อย โดนสร้างเฉพาะส่วนที่เป็นโครงหลักที่สำคัญ (Core House) ก่อน แทนที่จะก่อสร้างบ้านที่สำเร็จเรียบร้อยทั้งหลัง วิธีการนี้การเคหะแห่งชาติจะจัดเตรียมงานก่อสร้างในขั้นแรกไว้ให้ และปล่อยให้ผู้อยู่อาศัยต่อเติมเอาเองในภายหลังเมื่อเข้าอยู่แล้ว
- 4) **บ้านชนิดที่รวมอยู่ในบ้านนายจ้าง** ในช่วงประมาณ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ผู้มีรายได้น้อยจากต่างจังหวัด ได้อพยพเข้ามาขายแรงงานด้านการบริการ เป็นลูกจ้างรับใช้ในบ้านผู้มีรายได้สูงและปานกลางในกรุงเทพฯ กันมาก ส่วนใหญ่มีการจัดที่อยู่อาศัยภายในบริเวณบ้าน แยกต่างหากจากตัวบ้านของนายจ้าง มักจะเป็นอาคารเล็กๆ ชั้นเดียว อยู่ด้านหลังหรือด้านข้างของตัวบ้าน
- 5) **บ้านชนิดแฟลต หรือเคหะสงเคราะห์สำหรับผู้มีรายได้น้อย** การเคหะแห่งชาติได้จัดสร้างบ้านที่เป็นอาคารใหญ่ สำหรับให้ผู้มีรายได้น้อยอยู่อาศัยเป็นจำนวนมากในอาคารเดียวกัน เป็นอาคารสูง 3 - 4 ชั้น มีห้องพักอยู่ติดกันเป็นแถว แต่ละห้องมีห้องน้ำและห้องครัว มีทางเดินร่วมผ่านหน้าห้องพักทุกห้อง สำหรับอยู่อาศัยครอบครัวละ 1 ห้อง อาคารส่วนใหญ่มีรูปแบบเหมือนกันทั้งหมด แต่การจัดรวมกลุ่มในรูปของชุมชนขนาดใหญ่ มีระบบสาธารณูปโภค การกำจัดน้ำเสียของตัวเอง

2.2.2 บ้านของชนชั้นกลาง

บ้านของชนชั้นกลางในช่วงการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในรอบ 25 ปีมานี้ อาจแบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ ได้แก่

- 1) **ห้องแถว ตึกแถว**⁷ กลุ่มชนชั้นกลางที่อาศัยห้องแถว ตึกแถว เป็นที่พำนักทำกิน ทำการค้า หรือธุรกิจขนาดย่อม และอยู่อาศัยไปพร้อมๆ กันนี้ มักเป็นพ่อค้า ย่อย ลักษณะการขายปลีกเป็นส่วนใหญ่ ลักษณะการเป็นอยู่มักจะใช้ชั้นล่างเป็นร้านค้าย่อย ชั้นที่สองเป็นที่พักอาศัย ในกรณีที่อยู่อาศัยสูงถึง 3 ชั้น ชั้นที่ 2 มักจะใช้เป็นที่เก็บสินค้าชั่วคราว ตึกประเภทนี้มักมีโครงสร้างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก โดยมีวิวัฒนาการมาจากห้องแถวไม้ และห้องแถวกออิฐถือปูน

⁷ “ห้องแถว” หมายความว่า อาคารที่ก่อสร้างต่อเนื่องกันเป็นแถวยาวตั้งแต่สองคูหาขึ้นไปมีผนังแบ่งอาคารเป็นคูหาและประกอบด้วยวัสดุไม่ทนไฟเป็นส่วนใหญ่

“ตึกแถว” หมายความว่า อาคารที่ก่อสร้างต่อเนื่องกันเป็นแถวยาวตั้งแต่สองคูหาขึ้นไปมีผนังแบ่งอาคารเป็นคูหาและประกอบด้วยวัสดุทนไฟเป็นส่วนใหญ่

ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ รูปแบบทางสถาปัตยกรรมสำหรับบ้านของชนชั้นกลางที่อาศัยตึกแถวเป็นที่อยู่นั้น มักจะคำนึงถึงด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก กล่าวคือ ราคาค่าก่อสร้างไม่สูงมากนัก โดยนำระบบก่อสร้างสำเร็จมาใช้ จึงทำให้ลักษณะสถาปัตยกรรมของตึกแถวในช่วงนี้มีความคล้ายกัน มีรูปแบบซ้ำๆกัน มักไม่เน้นความคิดสร้างสรรค์ และคุณค่าทางสถาปัตยกรรมเท่าใดนัก

- 2) **หมู่บ้านจัดสรร** หมู่บ้านจัดสรร นับว่าเป็นวิวัฒนาการของบ้านของชนชั้นกลางจากบ้านเดี่ยวส่วนบุคคลทั่วไป ประมาณ พ.ศ. 2498 เป็นต้นมา เริ่มมีโครงการหมู่บ้านจัดสรรของรัฐบาลหมู่บ้านแรกๆเกิดขึ้นที่ชานเมือง และในประมาณ พ.ศ. 2513 ได้มีหมู่บ้านจัดสรรของเอกชนเกิดขึ้น กล่าวคือ มีการแบ่งขายที่ดินเป็นแปลงๆ และสร้างบ้านในที่ดินด้วย

ในปลาย พ.ศ. 2513 ได้มีหมู่บ้านจัดสรรขนาดใหญ่เกิดขึ้นแถบชานเมืองด้านหัวหมาก และแถบพหลโยธิน โดยมุ่งจะจัดหาบ้านพร้อมที่ดิน และระบบสาธารณูปโภคที่พร้อมเพรียงไว้ให้ด้วย ต่อมา พ.ศ. 2514 – 2515 ได้มีกลุ่มผู้จัดสรรที่ดิน หันเข้ามาดำเนินการในธุรกิจนี้เป็นจำนวนมาก มีทั้งกลุ่มที่ทำธุรกิจที่ดิน และกลุ่มธนาคาร

การแบ่งแยกลักษณะของหมู่บ้านจัดสรรนั้น ในตอนยุคทองของหมู่บ้านจัดสรร มักจะใช้พื้นที่ดินเป็นเกณฑ์ กล่าวคือ กลุ่มผู้มีรายได้ปานกลาง ยังมีความต้องการที่อยู่อาศัยแยกเป็นอิสระของตัวเอง อีกทั้งราคาที่ดินในแถบชานเมืองในยุคนั้นยังมีราคาถูกอยู่ จึงทำให้ผู้ซื้อสามารถซื้อที่ดินที่มีขนาดใหญ่พอสมควรได้ โดยมักใช้ขนาด 100 ตารางวา มาเป็นเกณฑ์มาตรฐานในการแบ่งขนาดที่ดินในยุคนั้น

ในด้านสถาปัตยกรรม ลักษณะของหมู่บ้านจัดสรรสำหรับชนชั้นกลางจะมุ่งเน้นที่การประหยัดราคาค่าก่อสร้างเป็นเกณฑ์ มักเป็นอาคารสูง 2 ชั้น โครงสร้างเกือบทั้งหมดเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ลักษณะที่เห็นได้ชัดคือการตกแต่งส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรมอย่างมากมาย โดยเฉพาะด้านหน้า การทำส่วนประกอบอาคารให้มีลักษณะแปลกตา บ้านจัดสรรของชนชั้นกลางในช่วงนั้นจึงมีลักษณะเฉพาะตัวทางสถาปัตยกรรมประเภทบ้านอีกรูปแบบหนึ่งที่สร้างจำนวนมากๆ เพื่อสนองความต้องการของคนจำนวนมากที่ต้องออกไปอาศัยอยู่ตามชานเมือง และอาศัยระบบเงินผ่อน ซื้อบ้านราคาปานกลางให้กับตัวเอง

อย่างไรก็ตาม หมู่บ้านจัดสรรก็เริ่มพัฒนาขึ้นมาเป็นลำดับ เพื่อยกระดับตัวเองขึ้นเป็นบ้านจัดสรรสำหรับผู้มีรายได้สูง นอกจากนั้นยังมีบริษัทที่ดำเนินธุรกิจ ประเภทรับจ้างปลูกบ้านตามแบบของบริษัทที่กำหนดไว้แล้ว โดยเจ้าของบ้านเลือกแบบที่บริษัทมีอยู่ และนำไปปลูกสร้างในที่ดินของตนเอง

2.2.3 บ้านของผู้มีรายได้สูง

กลุ่มผู้มีรายได้สูง คือ กลุ่มพ่อค้า คหบดี ผู้ดำเนินธุรกิจด้านอุตสาหกรรม และนายธนาคาร กลุ่มคนเหล่านี้สามารถจะยกระดับความเป็นอยู่ให้สูงขึ้นได้อย่างรวดเร็ว กลุ่มผู้มีรายได้สูงนี้มีความต้องการบ้านที่มีคุณภาพสูงขึ้นจากเดิม ส่วนกลุ่มพ่อค้าที่ย่อยซึ่งเดิมอาศัยอยู่ในตึกแถวบริเวณกลางชุมชนที่เป็นย่านการค้าต่างๆ เช่น เขาวราช สำเพ็ง เป็นต้น เมื่อมีรายได้สูงขึ้นก็ต้องการบ้านที่ดีขึ้น บ้านของกลุ่มผู้มีรายได้สูงในช่วงระยะเวลานี้อาจแบ่งออกได้ดังนี้

- 1) บ้านเดี่ยว⁸ ที่เจ้าของลงทุนปลูกสร้างเอง ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของบ้านในรุ่นนี้ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากสถาปนิก และจากรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกเป็นอย่างมาก ทั้งในด้านการใช้วัสดุก่อสร้างแบบอย่างของอาคาร เนื้อที่ใช้สอย สถาปัตยกรรมประเภทบ้านในยุคนี้ มีทั้งได้รับอิทธิพลจากในประเทศโดยตรง เช่น การนำเรือนไทยเดิมมาปลูกใหม่ และชนิดที่นำมาประยุกต์ใหม่
- 2) บ้านเดี่ยวในชุมชนพักอาศัยที่มีการจัดเตรียมไว้ให้ ได้แก่ หมู่บ้านจัดสรรสำหรับผู้มีรายได้สูง หมู่บ้านจัดสรรประเภทนี้มีขนาดเนื้อที่ใหญ่มากจนถึงไร่เศษ มีสิ่งอำนวยความสะดวกครบครัน จึงมีราคาขายที่สูงมาก
- 3) บ้านประเภทมีหลายหน่วยอยู่ร่วมกันในอาคารใหญ่ในเมือง อาคารประเภทนี้ เช่น ทาวเฮาส์ หรือบ้านแถวในเมือง และอาคารชุดพักอาศัยหรือคอนโดมิเนียม อาคารประเภทนี้มักจะเน้นในเรื่องทำเลที่ตั้ง สิ่งอำนวยความสะดวก และรูปแบบอาคาร ซึ่งค่อนข้างมีการแข่งขันกันเพื่อดึงดูดความสนใจของผู้ซื้อหรือผู้เช่า แต่ในระยะหลังมานี้เริ่มมีอาคารชุดชนิดมีราคาต่ำลง อยู่ในทำเลที่ห่างออกไปจากศูนย์กลางชุมชนเล็กน้อย เพื่อรองรับผู้มีรายได้ปานกลาง ที่ต้องการย่นระยะเวลาการเดินทางจากบ้านกับสถานที่ทำงาน

⁸ “บ้านเดี่ยว” หมายถึง อาคารที่อยู่อาศัย ที่ก่อสร้างขึ้นหลังเดียว โดยมีโครงสร้างที่เป็นอิสระไม่ยึดเกี่ยวกับอาคารหลังอื่น

2.3 การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการสร้างสรรค์บ้าน

วิวัฒนาการของการสร้างสรรค์บ้านของกรุงเทพมหานครที่ปรากฏมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สามารถแบ่งเป็น 3 ยุคสำคัญ⁹ คือ

- **ยุคต้น** จากรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือประมาณปี พ.ศ. 2325 ถึง พ.ศ. 2394
- **ยุคสมัยใหม่** จากรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงช่วงต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ตอนสงครามโลกครั้งที่สองยุติลง หรือประมาณปี พ.ศ. 2394 ถึง พ.ศ. 2489
- **ยุคปัจจุบัน** รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช หรือประมาณตั้งแต่ พ.ศ. 2489 เป็นต้นมา

ซึ่งสาระสำคัญเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงบ้านในเมืองนั้น มีอยู่หลายประเด็น เช่น รูปแบบของบ้านในเมือง ระบบการก่อสร้างและครอบครอง สภาพเศรษฐกิจ การพัฒนาเมือง และสังคม วัฒนธรรม เป็นต้น ทั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งเน้นศึกษาเฉพาะสาระสำคัญสองประการ คือ การเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบ และ ด้านระบบการก่อสร้างและการครอบครองบ้าน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.3.1 รูปแบบของบ้าน

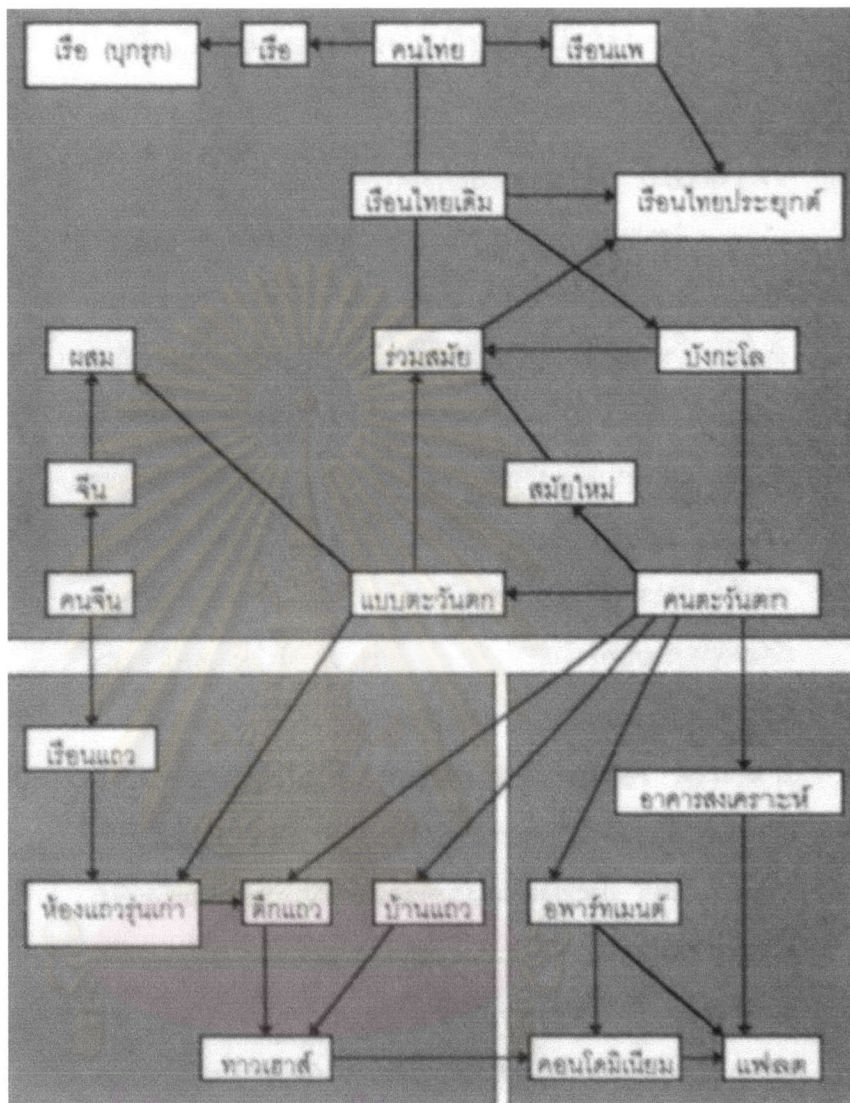
รูปแบบของบ้านในเมืองมีมากมายและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เริ่มตั้งแต่อาศัยอยู่ในแพ เรือนไทยแบบดั้งเดิม บ้านแบบจีน ในยุคต่อมาเป็นบ้านแบบตะวันตก บ้านเดี่ยวแบบต่างๆรวมทั้งบ้านจัดสรรในปัจจุบัน บ้านในรูปแบบเรือนแถว เริ่มจากตึกแถว โรงเรือน ห้องแถวในยุคสมัยใหม่ มาเป็นอาคารพาณิชย์¹⁰ และทาว์นเฮาส์ในปัจจุบัน ซึ่งวิวัฒนาการการเปลี่ยนรูปแบบที่อยู่อาศัยในเมืองกรุงเทพฯ ดูได้จากแผนภาพที่ 2.1

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁹ บัณฑิต จุลาสัย, เอกสารประกอบการบรรยายเรื่อง การเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัยในเมืองของกรุงเทพฯ อ้างถึงใน บ้านไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 103.

¹⁰ “อาคารพาณิชย์” หมายความว่า อาคารที่ใช้เพื่อประโยชน์ในการพาณิชย์กรรม หรือบริการธุรกิจหรืออุตสาหกรรมที่ใช้เครื่องจักรที่มีกำลังการผลิตเทียบได้น้อยกว่า 5 แรงม้า และให้หมายความรวมถึงอาคารอื่นใดที่ก่อสร้างห่างจากถนนหรือทางสาธารณะไม่เกิน 20 เมตร ซึ่งอาจใช้เป็นอาคารเพื่อประโยชน์ในการพาณิชย์กรรมได้

อาคารเดี่ยว

อาคารแถว

อาคารชุด

ภาพที่ 2.1 วิวัฒนาการการเปลี่ยนรูปแบบที่อยู่อาศัยในเมืองกรุงเทพฯ

บ้านแต่ละรูปแบบล้วนมีผลต่อวิถีชีวิตของผู้คนที่แปรเปลี่ยนเช่นกัน เช่นเดียวกับงานด้านสถาปัตยกรรมประเภทอื่น มี *การนำเข้าไป* รูปแบบใหม่ตลอดเวลา โดยเฉพาะรูปแบบต่างถิ่น เพื่อแปลกแตกต่างไปจากผู้อื่น ทั้งการเลือกเอาแบบโดยรวมหรือเลือกเฉพาะบางส่วน วัสดุ ก่อสร้าง รูปร่าง รูปทรง การประดับตกแต่ง ขึ้นอยู่กับฐานะ ธรรมเนียม และสติปัญญาของผู้ออกแบบ และเจ้าของบ้าน

ในขณะที่เดียวกันมี การสูญเสีย รูปแบบบ้านไปโดยสาเหตุต่างๆกัน เช่น การอยู่อาศัยบนเรือ ซึ่งในอดีตหนึ่งในสามของประชากรกรุงเทพฯ ใช้การอยู่อาศัยรูปแบบดังกล่าว แต่ในปัจจุบันกลายเป็นสิ่งที่รูกำลังทางน้ำสาธารณะ ผู้อยู่อาศัยจึงมีความผิดทางกฎหมาย เหลืออยู่เพียงเพื่อกิจกรรมอื่น เช่น การรับประทานอาหาร บ้านก่ออิฐแบบจีน บ้านทรงยุโรปที่มีรูปแบบสวยงามส่วนใหญ่ถูกซื้อไปหมด เช่นเดียวกับเรือนไทยแบบประเพณีที่สร้างด้วยไม้ในอดีตกลายเป็นเพียงบ้านในฝันเพราะขาดแคลนไม้และช่างฝีมือ อีกทั้งราคาค่าก่อสร้างสูงกว่าบ้านแบบอื่นๆ ขณะที่การประดับบ้านด้วยไม้ฉลุ ไม้แกะสลัก ปูนปั้น เหล็กหล่อ ยังเป็นที่นิยมจนถึงปัจจุบัน

การแปรรูป ของรูปแบบบ้านต่างๆ ผสมผสานเปลี่ยนไปสู่รูปแบบใหม่ ต่อเนื่องสัมพันธ์กัน (ภาพที่ 2.1) ความกลมกลืนของรูปแบบบ้านต่างๆในอดีตนั้น มีมากกว่าในปัจจุบัน เพราะข้อจำกัดทางด้านวัสดุและเทคโนโลยีการก่อสร้าง รวมทั้งสภาพสังคม ทำให้ เรือ เรือนแพ เรือนไทย มีขนาด ความสูง สีสนั้ ใกล้เคียงเป็นหนึ่งเดียว ในขณะที่ภาพของเพิง ที่ทำจากเศษวัสดุอยู่ใกล้บ้านเดี่ยว หรืออาคารชุดคอนโดมิเนียมสูงหลายสิบชั้นในปัจจุบันนั้น เกิด ความแตกต่าง อย่างเห็นได้ชัด

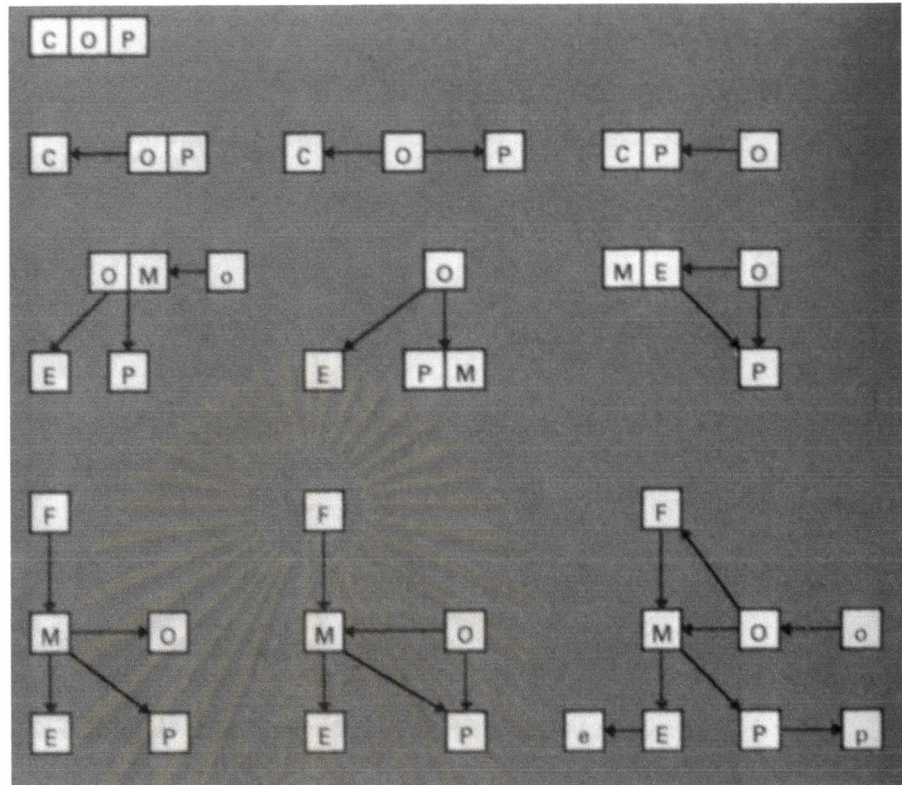
2.3.2 ระบบการก่อสร้างและครอบครองบ้าน

จากอดีตจนถึงยุคปัจจุบันการก่อสร้างบ้าน โดยเฉพาะระบบการก่อสร้างบ้านมีการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน (ภาพที่ 2.2) ในปัจจุบันการก่อสร้างบ้านนั้น เจ้าของเริ่มต้นโดยการว่าจ้างผู้ออกแบบและช่างรับเหมาดำเนินการ แทนการสร้างบ้านด้วยตนเองเช่นในอดีต การก่อสร้างบ้านกลายเป็นอาชีพเฉพาะ มีระบบกลไกที่ยุ่งยาก ตามลักษณะสังคมเมืองที่ซับซ้อน มีบุคคลที่เกี่ยวข้องเพิ่มมากขึ้น จากระบบเดิมที่ผู้อยู่อาศัยและผู้สร้างเป็นบุคคลเดียวกัน มาสู่ระบบปัจจุบันที่ประกอบด้วยบุคคลต่างๆ ดังนี้

- **ผู้อยู่อาศัย** : เจ้าของบ้าน ผู้เช่า ผู้ซื้อ ฯลฯ
- **ผู้สร้าง** : สถาปนิก วิศวกร นักผังเมือง ผู้จัดการโครงการ ช่างรับเหมา ช่างเทคนิค ช่างควบคุมงาน กรรมกร ฯลฯ

และยังมีบุคคลอื่นๆ เช่น

- **นักการเงิน** : นายธนาคาร นักลงทุนตลาดหลักทรัพย์ ธนาคารอาคารสงเคราะห์ ฯลฯ
- **นักพัฒนาที่ดินและบ้าน** : หน่วยงานรัฐบาล เทศบาลท้องถิ่น การเคหะแห่งชาติ
- **หน่วยงานเอกชน** : เช่น บริษัทมหาชน บริษัทจำกัด สหกรณ์ ฯลฯ

C	ช่างฝีมือ	E	ผู้รับเหมาก่อสร้าง (หลัก)
O	ผู้อาศัย	e	ผู้รับเหมารายย่อย
o	ผู้อาศัยอื่น	M	ผู้จัดการ
P	เจ้าของ	F	สถาบันการเงิน
p	เจ้าของที่ดินเดิม	←	การหมุนเวียนทุน

ภาพที่ 2.2 วิวัฒนาการระบบการผลิตและจัดการที่อยู่อาศัย

การครอบครอง ซึ่งแต่เดิมนั้นผู้อยู่อาศัยมักจะเป็นเจ้าของบ้านและที่ดิน แต่ในปัจจุบันมีหลายลักษณะ ดังนี้

- แบบเจ้าของที่ดินและอาคาร
- แบบเจ้าของภายใต้สัญญาเช่าในระยะเวลา
- แบบเจ้าของภายใต้สัญญาเช่าซื้อจากสถาบันการเงิน
- แบบเจ้าของเฉพาะพื้นที่และมีกรรมสิทธิ์ร่วมในทรัพย์สินส่วนกลาง
- แบบเช่าจากรัฐบาล เช่น อาคารสงเคราะห์ สวัสดิการที่อยู่อาศัยของหน่วยงาน
- แบบเช่าจากเอกชน
- แบบเช่าห้อง ผู้อยู่อาศัยเช่าอยู่เพียงบางส่วนของอาคาร เฉพาะหน่วยหรือห้อง
- แบบเช่าเวลา ผู้อาศัยเช่าอยู่เพียงชั่วระยะเวลาหนึ่ง

- แบบอาศัยอยู่ โดยความยินยอมของเจ้าของที่ดิน หรือเจ้าของอาคาร
- แบบอาศัยอยู่ โดยการบุกรุกอาคารหรือที่ดินของหน่วยงานราชการและเอกชน

จากการศึกษาพัฒนาการและรูปแบบการสร้างบ้านในประเทศไทย ทำให้สามารถมองเห็นภาพโดยรวมได้ว่า การสร้างบ้านและที่อยู่อาศัยตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันนั้น ได้รับผลทั้งโดยตรงและโดยอ้อมจากปัจจัยหลายประการ เช่น สภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม กฎหมายและการเมือง ระบบการก่อสร้าง ความรู้ความสามารถของสถาปนิกและผู้ออกแบบ รวมทั้งอิทธิพลจากต่างชาติ อย่างไรก็ตามเมื่อการสร้างบ้านมีพัฒนาการมาถึงยุคปัจจุบัน ผู้วิจัยพบว่าระบบการผลิตและจัดการในการก่อสร้างบ้าน ได้มีความเปลี่ยนแปลงจากอดีตอย่างชัดเจน โดยการสร้างบ้านในปัจจุบันจะมีบริษัทที่ให้บริการออกแบบพร้อมดำเนินการก่อสร้างบ้าน โดยที่เจ้าของบ้านสามารถเลือกแบบบ้านที่บริษัทมีอยู่แล้ว และนำไปปลูกสร้างในที่ดินของตนเอง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการสร้างบ้านนี้ ส่งผลโดยตรงต่อการให้บริการวิชาชีพของสถาปนิก รายละเอียดผู้วิจัยได้ศึกษาไว้ในบทถัดไป

คุรุญวิทยุทธัยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย